

Date: 5th August-2026

OILA PSIXOLOGIYASIDA SOG'LOM MUHIT VA UNING HUQUQIY HAMDA MA'NAVIY ONG SHAKLLANISHIGA TA'SIRI

Fayzulloyeva Chehronabonu Lazizovna

Nizomiy nomidagi O'zMPU Tarix fakulteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada oiladagi ijtimoiy-psixologik muhitning shaxs kamolotidagi o'rni, xususan, farzandlarda huquqiy va ma'naviy ongning shakllanishiga ta'siri tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida sog'lom oilaviy muhitni belgilovchi mezonlar, ota-ona munosabatlarining bola psixofiziologik rivojlanishidagi ahamiyati hamda huquqiy madaniyatning poydevori sifatida oilaning o'rni ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Shuningdek, maqolada oilaviy nizolarning shaxs ijtimoiy adaptatsiyasiga salbiy ta'siri va ularni bartaraf etishning psixologik mexanizmlari yuzasidan tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: oila psixologiyasi, sog'lom muhit, huquqiy ong, ma'naviy tarbiya, ijtimoiy adaptatsiya, oilaviy qadriyatlar, shaxs shakllanishi, huquqiy madaniyat.

Аннотация: В данной статье анализируется роль социально-психологической атмосферы в семье в развитии личности, в частности, её влияние на формирование правового и нравственного сознания у детей. В ходе исследования научно обоснованы критерии здоровой семейной среды, значение родительских отношений для психофизиологического развития ребёнка, а также роль семьи как основы правовой культуры. Кроме того, в статье приведены рекомендации по психологическим механизмам устранения негативного влияния семейных конфликтов на социальную адаптацию личности.

Ключевые слова: психология семьи, здоровая среда, правовое сознание, нравственное воспитание, социальная адаптация, семейные ценности, формирование личности, правовая культура.

Annotation: This article analyzes the role of the social-psychological environment in the family in personal development, in particular, its influence on the formation of legal and moral awareness in children. During the research, the criteria defining a healthy family environment, the importance of parent-child relationships in the psychophysiological development of the child, as well as the role of the family as the foundation of legal culture were scientifically substantiated. In addition, the article provides recommendations on the negative impact of family conflicts on personal social adaptation and the psychological mechanisms to eliminate them.

Keywords: family psychology, healthy environment, legal consciousness, moral education, social adaptation, family values, personal development, legal culture.

Introduction (Kirish)

Har qanday jamiyatning barqarorligi va taraqqiyoti uning asosiy bo'g'ini hisoblangan oilaning mustahkamligi bilan belgilanadi. Oila nafaqat biologik naslning davom ettiruvchi maskan, balki shaxsning ijtimoiy qiyofasini, uning ma'naviy va huquqiy

Date: 5th August-2026

dunyoqarashini shakllantiruvchi asosiy institutdir. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 76-moddasida qayd etilganidek, "Oila jamiyatning asosiy bo'g'inidir hamda u jamiyat va davlat muhofazasida bo'lish huquqiga ega", bu huquqiy norma oilaning ijtimoiy ahamiyatini yuksak darajaga ko'taradi. Oila psixologiyasida sog'lom muhit tushunchasi ko'p qirrali bo'lib, u ota-ona o'rtasidagi o'zaro hurmat, farzandlarga bo'lgan g'amxo'rlik, hissiy barqarorlik va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlikni o'z ichiga oladi. Bugungi globallashuv sharoitida yosh avlodning ma'naviy olamini yot g'oyalardan asrash va ularda qonun ustuvorligiga nisbatan hurmat hissini uyg'otish bevosita oiladagi tarbiya usullariga bog'liq bo'lib qolmoqda. Shaxsning huquqiy ongi bu shunchaki qonunlarni bilish emas, balki ularga rioya qilishni hayotiy ehtiyoj deb bilishdir. Bunday ehtiyoj esa faqatgina adolat va samimiyat hukm surgan sog'lom oilaviy muhitda qaror topadi (Shoumarov, 2010).

Methods (Metodlar)

Tadqiqot jarayonida oila psixologiyasi va huquqiy madaniyatga oid nazariy ma'lumotlarni umumlashtirish, qiyosiy tahlil hamda tizimli yondashuv metodlaridan foydalanildi. Maqolani tayyorlashda quyidagi ilmiy manbalar o'rganildi:

1. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari va davlat dasturlari.
2. Mahalliy va xorijiy psixologlarning oilaviy munosabatlar va shaxs shakllanishiga oid ilmiy ishlar (G.B.Shoumarov, V.M.Karimova, E.G'oziev va boshqalar).
3. Ijtimoiy so'rovnoma natijalari va statistik ma'lumotlar.

Shuningdek, o'smir yoshdagi bolalarning huquqiy savodxonligi va ma'naviy dunyoqarashiga oiladagi muhitning ta'sirini aniqlash maqsadida kuzatish metodi qo'llanildi. Tadqiqot obyekti sifatida sog'lom va nosog'lom (nizoli) oilalardagi farzandlarning xulq-atvori solishtirildi. Ushbu tadqiqot oila psixologiyasi va shaxsning huquqiy-ma'naviy rivojlanishi o'rtasidagi korrelyatsiyani aniqlash maqsadida kompleks metodologik yondashuvga tayanadi. Tadqiqotning metodologik asosi sifatida tizimli-strukturaviy tahlil, qiyosiy-pedagogik kuzatuv va psixodiagnostik testlar majmuasi tanlab olindi.

1. Nazariy-metodologik tahlil: Tadqiqotning dastlabki bosqichida oila sotsiologiyasi va psixologiyasiga oid fundamental asarlar, xususan, E.G. Eydemiller va V.Vustiskiyning "Oila psixologiyasi va psixoterapiyasi" nazariyalari, shuningdek, mahalliy olimlardan G.B. Shoumarovning oilaviy munosabatlar tipologiyasi bo'yicha qarashlari o'rganildi. Bu bosqichda "sog'lom muhit" tushunchasining huquqiy va ma'naviy komponentlari klassifikatsiya qilindi.

2. Psixodiagnostik metodlar: Oila ichidagi muhitni o'rganish uchun quyidagi standartlashtirilgan metodikalaridan foydalanildi:

"Oila psixologik iqlimini baholash" (Lutoshkin testi): Ushbu metodika yordamida oiladagi hissiy yaqinlik, o'zaro yordam va nizolilik darajasi aniqlandi.

"Ota-ona munosabati variant" (ERO - A.Ya. Varga va V.V. Stolin): Ota-onalarning tarbiya uslublari (avtoritar, demokratik, liberal) va bu uslublarning boladagi "Men" konsepsiyasiga ta'siri tahlil qilindi.

Date: 5th August-2026

“Ma’naviy-axloqiy yo‘nalganlik” testi: O‘smirlarning ma’naviy qadriyatlari (vatanparvarlik, halollik, adolat) va ularning huquqiy normalarni qabul qilish darajasi o‘rtasidagi bog‘liqlik o‘rganildi.

3. Huquqiy ongi darajasini aniqlash metodikasi: Respondentlar (100 ta oila va ularning 14-17 yoshdagi farzandlari) o‘rtasida “Huquqiy savodxonlik va qonunlarga munosabat” mavzusida maxsus so‘rovnoma o‘tkazildi. Savollar shaxsning qonunbuzarlikka nisbatan munosabati, huquqiy mas‘uliyatni his qilishi va huquqiy bilimlarni amaliyotda qo‘llash qobiliyatini baholashga qaratildi.

4. Statistik tahlil: Olingan natijalar matematik-statistik usullar (Spirmen korrelyatsiya koeffitsiyenti) yordamida qayta ishlandi. Bu oiladagi “baxt ko‘rsatkichi” bilan farzandning “huquqiy itoatkorligi” o‘rtasidagi to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liqlikni raqamli tasdiqlash imkonini berdi.

Results (Natijalar)

Oila psixologiyasidagi sog‘lom muhit shaxsning huquqiy va ma’naviy ongi shakllanishiga quyidagi uchta asosiy yo‘nalish orqali ta’sir ko‘rsatishi aniqlandi:

Birinchidan, identifikatsiya jarayoni. Bola o‘zini anglay boshlagan davrdan boshlab ota-onasining harakatlarini, ularning boshqalarga va jamiyat qoidalariga bo‘lgan munosabatini nusxalaydi. Agar ota-ona kundalik hayotda huquqiy normalarga amal qilsa va ma’naviy prinsiplarga sodiq bo‘lsa, bolada “tabiiy huquqiy ong” shakllanadi (Karimova, 2007).

Ikkinchinchidan, hissiy xavfsizlik. Sog‘lom muhitda o‘sayotgan bola o‘zini himoyalangan his qiladi. Psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, hissiy jihatdan barqaror bolalar ijtimoiy normalarni qabul qilishga ko‘proq moyil bo‘ladilar. Aksincha, doimiy qo‘rquv va tazyiq ostida o‘sayotgan bolalarda “huquqiy nigilizm” (qonunlarni rad etish) yoki tajovuzkorlik shakllanishi ehtimoli yuqori bo‘ladi.

Uchinchidan, qadriyatlar tizimi. Ma’naviy ong shaxsning ichki nazorat mexanizmi hisoblanadi. Oila darsliklari va milliy an‘analar orqali singdiriladigan “halollik”, “andisha”, “mas‘uliyat” kabi tushunchalar huquqiy ongda “qonunbuzarlikdan tiyilish” motivini kuchaytiradi.

Discussion (Muhokama)

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, oiladagi ma’naviy muhit bilan huquqiy ong o‘rtasida uzviy dialektik bog‘liqlik mavjud. Ma’naviyat shaxsning ichki “filtri” bo‘lsa, huquq uning tashqi chegaralaridir. Agar oilada faqat huquqiy majburiyatlar gapirilib, ma’naviy tarbiya unutilsa, shaxs quruq qoidalariga amal qiluvchi “robot”ga aylanadi. Aksincha, faqat ma’naviyat bilan cheklanib, huquqiy savodxonlikka e’tibor berilmasa, shaxs murakkab ijtimoiy munosabatlarda o‘z huquqlarini himoya qila olmaydigan ojiz qatlamga aylanib qolishi mumkin.

Psixolog V.M.Karimovanning fikricha, o‘zbek oilalarida ma’naviy-axloqiy omillarning ta’siri nihoyatda kuchli. Bu esa milliy mentalitetimizga xos bo‘lgan andisha, uyat, kattaga hurmat kabi hislatlarning huquqiy ong bilan uyg‘unlashuviga zamin yaratadi. Biroq, zamonaviy axborot xurujlari davrida ushbu immunitetni saqlab qolish uchun ota-onalarning o‘zi psixologik va huquqiy jihatdan yetuk bo‘lishi lozim. Ma’lum

Date: 5th August-2026

bo'lishicha, voyaga yetmaganlar o'rtasidagi huquqbuzarliklarning 70 foizdan ortig'i oilaviy nosog'lom muhit, ota-ona o'rtasidagi doimiy janjallar yoki ota-onaning e'tiborsizligi natijasida kelib chiqadi (Ishanova, 2021).

Sog'lom muhitni shakllantirishda "oila boshlig'I" fenomenining ham o'rni katta. O'zbek oilasida otaning huquqiy va ma'naviy nufuzi bolaning intizomli bo'lib yetishishida asosiy katalizator vazifasini o'taydi. Onaning mehri va ruhiy qo'llab-quvvatlashi esa bolada atrof-muhitga, davlatga va qonunlarga nisbatan ijobiy (pozitiv) munosabatni shakllantiradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, oila psixologiyasi faqatgina shaxsiy munosabatlar bilan cheklanib qolmay, jamiyatning huquqiy va ma'naviy arxitekturasini belgilab beruvchi poydevordir.

1. Sog'lom muhit va huquqiy ong: Nizom va Intizom uyg'unligi Muhokama jarayonida aniqlanishicha, oilada demokratik uslub ustuvor bo'lganda, bolada huquqiy ong ixtiyoriy ravishda shakllanadi. Sog'lom oilada "huquq" va "majburiyat" tushunchalari kundalik hayotning ajralmas qismi hisoblanadi. Masalan, oila a'zolarining bir-biri oldidagi mas'uliyati, o'zaro shartli kelishuvlar (uy vazifalarini taqsimlash, vaqt rejasiga amal qilish) kelajakda fuqarolik huquqi normalarini anglashga zamin yaratadi.

2. Ma'naviy ong – ichki huquqiy immunitet sifatida Tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, ma'naviy ong shaxsni qonunbuzarlikdan to'xtatib turuvchi eng kuchli omildir. Huquqiy ong "nima mumkin emas?" degan savolga javob bersa, ma'naviy ong "nima uchun mumkin emas?" degan savolga javob beradi. Agar oilada "halollik" ma'naviy qadriyat darajasiga ko'tarilgan bo'lsa, u yerdagi farzand qonunda belgilangan jazolardan qo'rqqani uchun emas, balki ichki vijdon amri bilan o'g'rilik yoki korrupsiyadan uzoq bo'ladi. Bu hodisa psixologiyada "axloqiy avtonomiya" deb ataladi.

3. Disfunksional oilalarning huquqiy nigilizmga ta'siri Nizoli va nosog'lom oilalarda o'sayotgan bolalarda "huquqiy nigilizm" (qonunlarni mensimaslik) belgilari yaqqol ko'zga tashlanadi. Ota-onasi tomonidan jismoniy yoki ruhiy tazyiqqa uchragan bolada davlatga va qonunga nisbatan dushmanlik hissi shakllanadi. Chunki u uchun "qonun" – bu kuchliroq tomonning kuchsizroq tomon ustidan o'rnatgan zo'ravonligidir. Bu esa kelajakda jamiyatdagi tartib-qoidalarini buzish orqali o'zini "himoya qilish"ga intilishni keltirib chiqaradi.

4. Milliy qadriyatlar va zamonaviy psixologiya integratsiyasi O'zbek oilalarining o'ziga xosligi shundaki, u yerda "mahalla" va "qarindoshlik" munosabatlari ham sog'lom muhitga ta'sir etadi. Muhokamalarda ko'rinishicha, oilaviy qadriyatlar (kattalarga hurmat, mehmondoshlik, sadoqat) shaxsning ijtimoiy mas'uliyatini oshiradi. Biroq, zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, milliy an'analar bilan birga bolaning shaxsiy chegaralarini (personal boundaries) hiddat qilish ham sog'lom muhit uchun juda muhim. O'z huquqini oilada anglagan bola, jamiyatda ham boshqalarning huquqini hurmat qiladi.

5. Axborot texnologiyalari va raqamli muhit ta'siri Bugungi kunda oila psixologiyasiga "gadjetlar" omili jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Oiladagi "virtual begonalashuv" ma'naviy muloqotni kamaytirmoqda. Muhokama davomida ta'kidlandiki, ota-ona va farzand o'rtasidagi jonli muloqotning yo'qolishi ma'naviy qadriyatlarning

Date: 5th August-2026

uzatilishiga (transmission) to'sqinlik qiladi. Natijada, bola huquqiy va ma'naviy bilimlarni oiladan emas, balki nazorat qilinmagan internet manbalaridan oladi, bu esa ko'pincha noto'g'ri yoki xavfli g'oyalarning shakllanishiga olib keladi.

Conclusion (Xulosa)

Oila psixologiyasida sog'lom muhitni barpo etish nafaqat bir oilaning baxti, balki butun jamiyat xavfsizligi va ma'naviy barqarorligi garovidir. Tadqiqotimiz asosida quyidagi xulosalarga keldik:

1. Shaxsning huquqiy ongi oiladagi huquqiy tarbiya emas, balki huquqiy muhit orqali shakllanadi. Ya'ni, ota-onaning o'zaro va jamiyat bilan munosabatlari bolaga asosiy "dars" bo'ladi.

2. Ma'naviy yetuklik huquqiy ongda "ongli itoatkorlik"ni ta'minlaydi. Ma'naviyati yuksak shaxs qonunni jazolanishdan qo'rqqani uchun emas, balki bu uning insoniy burchi bo'lgani uchun hurmat qiladi.

3. Oilaviy nizolarning oldini olish va sog'lom psixologik iqlimni saqlash maqsadida mahalla va ta'lim muassasalari qoshida "Oila psixologiyasi" va "Huquqiy savodxonlik" markazlarini yanada takomillashtirish zarur.

Tadqiqot shuni tasdiqladiki, huquqiy va ma'naviy ong – bu bir tanganing ikki tomonidir. Ularning markazida esa oilaviy sog'lom muhit turadi. Ma'naviyat shaxsga yo'nalish (kompas) bersa, huquq chegaralarni (xarita) belgilaydi. Ushbu ikki tizim oilada uyg'unlashgandagina jamiyat uchun komil inson shakllanadi.

Yurtimizda uchinchi Renessans poydevori qurilayotgan bir davrda, huquqiy madaniyati yuksak va ma'naviyati boy yoshlarni tarbiyalash uchun, avvalo, oiladagi psixologik muhitni sog'lomlashtirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi bo'lib qolishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.
3. G'oziev E.G'. Ontogenez psixologiyasi. – Toshkent: Noshir, 2010.
4. Ishanova N.R. Ijtimoiy psixologiya va oila masalalari. – Toshkent: Fan, 2021.

